

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Директор Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна

НАПН України

проф. Л.Б.Лук’янова

“ ”

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ГРАМОТНІСТЬ
БАТЬКІВ-ВИХОВАТЕЛІВ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ
СІМЕЙНОГО ТИПУ**

галузь знань 01 Освіта/Педагогіка,
спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»,
015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)

Київ – 2019 рік

*Навчальна програма затверджена до друку на засіданні вченої ради
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
(протокол № 8 від 24 червня 2019 р.)*

Автори-укладачі:

Дяченко Л.М. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

Марусинець М.М. – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Рецензенти:

Сотська Г.І. – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

Севастюк М.С. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Навчальну програму укладено для підтримки батьків-вихователів, підвищення їх виховного потенціалу і допомоги дітям, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. У ній представлено теми, які розкривають ключові аспекти нормативно-правового забезпечення функціонування дитячих будинків сімейного типу, вікової психології, формування життєвих компетентностей дитини, подолання труднощів спілкування і попередження соціально ризикованої поведінки, налагодження ефективної взаємодії з дитиною, використання методів навчання і виховання тощо. Навчальною програмою передбачено використання форм і методів інтерактивного навчання. Зміст програми орієнтований на потреби та запити батьків-вихователів, спирається на науково-педагогічні принципи освіти дорослих (пріоритет самостійності, використання власного досвіду, індивідуальний підхід до змісту навчання, системність, усвідомленість процесу навчання, актуалізація його результатів, розвиток потреби у подальшому навчанні та самоосвіти тощо).

Навчальна програма стане корисною як батькам-вихователям дитячих будинків сімейного типу, прийомним сім'ям, так і педагогам, психологам і соціальним працівникам.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Розвиток сімейних форм виховання – прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу – визнано пріоритетним напрямом державної політики у найповнішому забезпеченні інтересів дитини і соціальної підтримки сімей. Важливим елементом якісного функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу є навчання прийомних батьків, батьків-вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу. Відповідно до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю (постанови Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 №564 та №565 відповідно), прийомні батьки та батьки-вихователі мають один раз на два роки проходити спеціальне навчання з метою підвищення свого виховного потенціалу. Для забезпечення виконання пунктів цього положення, підтримки батьків-вихователів і допомоги дітям, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, розроблено навчальну програму «Психолого-педагогічна грамотність батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу».

Ця програма стала результатом переосмислення досвіду взаємодії науковців Інституту з батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу у Закарпатській та Київській областях. У ній представлено теми, які розкривають ключові аспекти нормативно-правового забезпечення функціонування дитячих будинків сімейного типу, вікової психології, формування життєвих компетентностей дитини, подолання труднощів спілкування і попередження соціально ризикованої поведінки, налагодження ефективної взаємодії з дитиною, використання методів навчання і виховання тощо.

Мета навчальної програми «Психолого-педагогічна грамотність батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу» – розвиток батьківської компетентності, підвищення рівня педагогічної і психологічної обізнаності дорослих щодо особливостей розвитку особистості дитини і налагодження з нею конструктивної взаємодії.

Основними завданнями програми «Психолого-педагогічна грамотність батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу» є розвиток таких компетентностей:

– інтегральна компетентність: обізнаність у змісті нормативно-правових актів задля забезпечення ефективної життєдіяльності прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, відстоювання власних інтересів та інтересів своїх вихованців;

– загальна компетентність: обізнаність із положеннями відповідних нормативних актів і усвідомлення важливості дотримання прав дитини для її здорового розвитку; усвідомлення того, що права дитини НЕ протистоять правам прийомних батьків і батьків-вихователів, вони їх доповнюють і розвивають, а інші члени сім'ї роблять усе можливе для забезпечення інтересів прийомних і рідних дітей;

– дидактично-методична компетентність: вміння, знання й навички, необхідні для вирішення питань, пов'язаних з вихованням прийомних дітей, дітей-вихованців, підвищення рівня освіченості з питань використання методів навчання і виховання дітей; здатність ефективно вирішувати нові нестандартні завдання та кваліфіковано забезпечувати сприятливі умови для життя та розвитку прийомних дітей, дітей-вихованців;

– емоційна компетентність: розвиток навичок налагодження позитивної взаємодії з дітьми на підставі розуміння їх базових потреб у любові, підтримці та піклуванні; усвідомлення причин негативної поведінки прийомних дітей та дітей-вихованців, оскільки в їх основі є досвід пережитого насильства та жорстокого поводження, що потребує не покарання, а корекції; уміння забезпечувати емоційну підтримку дитині, сприяти її розвитку її емоційно-вольової сфери особистості; навички здійснення корекції поведінкових відхилень;

– соціальна компетентність: розуміння важливості їх активного залучення до взаємодії у процесі виховання; вмотивованість до самостійного розв'язання проблем на підставі оцінки та застосування наявних ресурсів;

розвиток навичок взаємодії з дитиною і управління динамікою дитячого колективу для кращого піклування про них; розвиток у батьків відповідальності за сім'ю і дітей, щоб навчити цьому дитину;

– комунікативна компетентність: здатність встановлювати та підтримувати контакти з дитиною, досягати взаєморозуміння з дитиною як з партнером по спілкуванню; навички активного слухання, оволодіння технікою “Я-висловлювання” та можливостями її застосування у спілкуванні з дітьми застосування.

Навчальною програмою передбачено використання форм і методів інтерактивного навчання. Зміст програми орієнтований на потреби та запити батьків-вихователів, спирається на науково-педагогічні принципи освіти дорослих (пріоритет самостійності, використання власного досвіду, індивідуальний підхід до змісту навчання, системність, усвідомленість процесу навчання, актуалізація його результатів, розвиток потреби у подальшому навчанні та самоосвіти тощо).

Навчальна програма стане корисною як батькам-вихователям дитячих будинків сімейного типу, прийомним сім'ям, так і педагогам, психологам і соціальним працівникам.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Назви змістових модулів і тем	Денна форма навчання			
	Усього	У тому числі		
		Лекції	Семінари, практичні	Самостійна робота
Змістовий модуль № 1				
Права дитини та механізми їх захисту на міжнародному і національному рівнях. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу				
Тема 1. Міжнародні стандарти прав дитини. Юридичні засади захисту прав дитини в Україні	8	2	2	4
Тема 2. Права і обов'язки батьків та осіб, які їх замінюють. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу	8	2	2	4
Тема 3. Сім'я як первинний інститут соціалізації дитини. Методи сімейного виховання	11	3	3	5
Разом за змістовим модулем 1	27	7	7	13
Змістовий модуль № 2				
Розвиток особистості дитини та її соціалізація				
Тема 4. Вікові особливості розвитку дитини	8	2	2	4
Тема 5. Розвиток емоційно-вольової сфери дитини	8	2	2	4
Тема 6. Процес формування ідентичності у дитини	8	2	2	4
Тема 7. Поведінкові особливості дитини, які ускладнюють процес спілкування та взаємодії з нею	9	2	3	4
Разом за змістовим модулем 2	33	8	9	16
Усього годин	60	15	16	29

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Змістовий модуль I. Права дитини та механізми їх захисту на міжнародному і національному рівнях. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу (27 год)

Тема 1. Міжнародні стандарти прав дитини.

Юридичні засади захисту прав дитини в Україні (8 год)

Поняття та зміст прав дитини. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері захисту прав дитини та механізм контролю за їх виконанням Конвенція ООН про права дитини. Захист прав дитини у Європейському суді з прав людини. Міжнародні засади протидії насильству над дітьми. Національне законодавство України у сфері захисту прав дитини та проблеми його дотримання. Захист прав дитини на освіту, житлових та майнових прав. Законодавче регулювання праці неповнолітніх. Органи та установи, на які покладається захист прав дитини та розгляд скарг щодо порушення прав та інтересів дитини. Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її особисто чи її сім'ї. Законодавчі засади соціального захисту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Правовий статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Теми семінарських занять:

Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2 год)

Законодавчі засади соціального захисту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Правовий статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сімейний кодекс України як нормативна основа взаємних прав і обов'язків дітей та батьків (осіб, які їх замінюють).

Ключові тези:

1) в Україні сформовано досить розвинуте національне законодавство у сфері забезпечення та захисту прав дитини, яке в цілому відповідає міжнародним стандартам прав дитини;

2) відповідні закони та підзаконні нормативно-правові акти України (укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, відомчі та міжвідомчі акти відповідних міністерств та відомств тощо, основні з яких буде розглянуто в межах цієї теми) закріплюють та захищають різні категорії прав дитини, зокрема право дитини на освіту, житлові та майнові права дитини, особливості реалізації трудових прав неповнолітніх;

3) законодавство України передбачає особливості забезпечення та захисту права на освіту, житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці особливості (пільговий вступ до ВУЗів; збереження права на житло, в якому вони проживали з батьками, рідними до встановлення влаштування, зокрема, в прийомній сім'ї або дитячі будинки сімейного типу; збереження за прийомними дітьми чи дітьми-вихованцями раніше призначених аліментів, пенсій, інших видів державної допомоги, які переходять у розпорядження прийомних батьків (батьків-вихователів) і витрачаються ними на утримання прийомних дітей (дітей-вихованців) тощо) викладені у відповідних додатках до теми та мають бути висвітлені при виконанні тематичних вправ;

4) в Україні функціонує єдина система органів і служб у справах дітей, а також спеціальних установ для дітей, що покликана всебічно та взаємоузгоджено сприяти реалізації та охороні прав і свобод дитини;

5) міжнародне та національне право гарантує право дитини на врахування її думки з того віку, з якого вона може її висловити, при вирішенні основоположних питань, які стосуються її особисто чи її сім'ї. Такий підхід забезпечує ставлення до дитини як до суб'єкта, активного учасника суспільних відносин, а не пасивного спостерігача за подіями, які безпосередньо стосуються її долі.

Запитання для обговорення:

1. Як учасники можуть використати законодавство України у галузі захисту прав та інтересів дитини для допомоги дітям, які перебувають під їх опікою чи піклуванням, та з якими перешкодами вони можуть при цьому зіткнутися?

2. Які перепони можуть виникнути при здійсненні прав дитини на освіту?

3. Чи стикалися Ви з порушенням прав учнів з боку вчителів школи?

4. Як регулюються права батьків та дітей на майно та житло?

5. Який обсяг майнових та житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування? Які проблеми виникають при їх реалізації?

Практичні ситуації стосовно прав дітей:

Завдання 1. Відповідно до законодавства місцеві органи самоврядування повинні забезпечити дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, житлом після виходу дитини з прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу. На цей час деякі міські ради не можуть забезпечити дитину житлом, тому пропонують надати реєстрацію без права на житло, а через декілька місяців виділити земельну ділянку під будівництво та ведення домашнього господарства. Чи правомірні такі умови? Які шляхи вирішення питання реєстрації дитини?

Відповідь: Відповідно до ст. 33 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, після досягнення 18 років діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, протягом місяця забезпечуються соціальним житлом (гуртожитком) до надання їм благоустроеного житлового приміщення для постійного проживання. Згідно п. 29. Типового положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту, Адміністрація зобов'язана забезпечити:

вселення осіб, яким надано житлове приміщення; ведення обліку та реєстрації осіб, які проживають у гуртожитку.

Відповідно до Закону України Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні “реєстрація” визначена як внесення відомостей до паспортного документа про місце проживання або місце перебування із зазначенням адреси житла особи та внесення цих даних до реєстраційного обліку відповідного органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань реєстрації. Отже, реєстрація за місцем проживання не тягне за собою виникнення у зареєстрованої особи майнових прав на житло, у якому вона зареєстрована, а лише посвідчує факт проживання особи в певному місті.

Завдання 2. 16-річний Андрій поступив на роботу в товариство з обмеженою відповідальністю. Через кілька місяців до директора ТОВ прийшов батько Андрія і сказав, що син нерозумно витрачає свій заробіток – купує дуже дорогі речі, відвідує кафе та більярдну тощо. В той же час сім’я знаходиться в скрутному матеріальному становищі, оскільки, окрім Андрія, є ще двоє малолітніх дітей, а мати Андрія – непрацездатна за станом здоров’я. Директор з розумінням поставився до проблеми сім’ї і розпорядився видавати Андрію на руки лише частину зарплати, а решту видавати його батькам. Чи правильно зробив директор?

Відповідь: Відповідно до ст. 32 ЦК фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Але право неповнолітньої особи на самостійне розпорядження своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами може бути обмежене, або особа бути повністю позбавлена цього права судом за заявою батьків. Порядок обмеження цивільної дієздатності неповнолітньої особи встановлюється ст. 238 ЦПК. У заяві про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення цього права повинні бути викладені обставини,

що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права. В даному випадку директор не мав права давати подібного розпорядження стосовно зарплати неповнолітнього.

Теми для самостійного опрацювання:
Правові основи попередження та протидії
жорстокому поводженню з дітьми (4 год)

Поняття та форми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї та поза нею за законодавством України. Права дитини, які порушуються внаслідок жорстокого поводження. Законодавство України з протидії жорстокому поводженню з дітьми та попередження насильства в сім'ї. Система заходів з профілактики та припинення жорстокого поводження з дітьми. Особливості правових заходів реагування на випадки вчинення насильства над дітьми в сім'ї. Юридична відповідальність за вчинення злочинів проти дитини. Органи та установи, які діють у сфері попередження жорстокого поводження з дітьми та насильства в сім'ї, їх повноваження та алгоритм взаємодії.

Тема 2. Права і обов'язки батьків та осіб, які їх замінюють.

Приймні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу (8 год)

Сімейний кодекс України як нормативна основа взаємних прав і обов'язків дітей та батьків (осіб, які їх замінюють). Права та обов'язки біологічних батьків дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливості юридичної відповідальності дитини певного віку за вчинення злочинів та інших правопорушень. Відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за вчинення дітьми правопорушень та завдання шкоди. Приймні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу як інститут захисту прав дитини. Права, обов'язки та відповідальність приймних батьків та батьків-вихователів.

Теми семінарських занять:

Прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу як інститут захисту прав дитини (2 год)

Прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу як інститут захисту прав дитини. Права, обов'язки та відповідальність прийомних батьків та батьків-вихователів. Права та обов'язки біологічних батьків дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливості юридичної відповідальності дитини певного віку за вчинення злочинів та інших правопорушень. Відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за вчинення дітьми правопорушень та завдання шкоди.

Ключові тези:

1) законодавство України досить повно визначає засади соціального захисту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особливості їх правового статусу. Пріоритетними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виступають сімейні форми виховання, до яких належать прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу;

2) права, обов'язки та відповідальність прийомних батьків та батьків-вихователів по відношенню до прийомних дітей (дітей-вихованців) ґрунтуються на положеннях Сімейного кодексу України, а також спеціальних актах законодавства – передусім, Постановах Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. №565 “Про затвердження Положення про прийомну сім'ю” та від 26 квітня 2002 р. №564 “Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу”;

3) обсяг прав та обов'язків біологічних батьків дітей, позбавлених батьківського піклування, залежить передусім від факту позбавлення їх батьківських прав, за умови якого правовідносини між батьками й дитиною не припиняються, але набувають одностороннього характеру, оскільки складаються з обов'язків майнового характеру по відношенню до дітей;

4) законодавство України передбачає особливості юридичної відповідальності дитини певного віку за вчинення злочинів та інших правопорушень, а також відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за вчинення дітьми правопорушень та завдання шкоди. Загальна

Інформаційне повідомлення:

Дитячий будинок сімейного типу – це «сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи (батьки-вихователі), які беруть на виховання та спільне проживання не менше як 5 дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування. Особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, називаються батьками-вихователями. У роботі з дітьми, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, частіше використовуються індивідуальна форма роботи, що у багато обумовлена віддаленістю населених пунктів і недостатньо розвиненим транспортним сполученням, що ускладнює використання групових форм роботи. Так, групова форма роботи багато в чому виправдовує себе в дитячих будинках сімейного типу, на вихованні в яких знаходиться більше п'яти дітей з метою згуртування «нової» сім'ї, допомогу у врегулюванні конфліктів, адаптації до нових умов.

Індивідуальна робота з дітьми, які перебувають на вихованні в прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу не повинна обмежуватися розмовами, які не завжди можуть бути ефективними. Важливо будувати роботу, враховуючи вікові, гендерні особливості, індивідуально-психологічні особливості, рівень психічного розвитку. Дані особливості слід враховувати як на етапі психодіагностичного обстеження, так і на етапі надання психологічної допомоги дитині, проведення корекційно-розвиваючих занять.

Прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, що не перебуває в шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей для виховання та

спільного проживання. Люди, які взяли дітей у прийомну сім'ю, є прийомними батьками, а влаштовані діти – прийомними дітьми .

У прийомну сім'ю дитина приймається на правах біологічної з усіма правовими наслідками, а в ДБСТ – до досягнення нею повноліття (18 років) або ж до закінчення навчання, але не більше як до 23 років. За цієї умови сімейних правовідносин між прийомними батьками і прийомними дітьми не виникає. За вихованцями зберігаються статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, раніше призначені державою виплати. Родина може взяти на усиновлення від п'яти до десяти дітей. Прийомна сім'я може взяти на утримання будь яких дітей-сиріт, навіть ВІЛ-інфікованих, на відміну від закордонних аналогів. Статус такої сім'ї в Україні визнається як багатодітної, тоді як дитячий будинок сімейного типу має певні обмеження, які чітко окреслені Положенням про дитячий будинок сімейного типу.

Отже, дитина, яка виховується в прийомній сім'ї та дитячому будинку сімейного типу:

- не позбавляється статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;

- між батьками та прийомними дітьми/дітьми-вихованцями сімейних правовідносин не виникає;

- утримання прийомної дитини/дитини-вихованця в сім'ї фінансується державою з урахування витрат на утримання вихованців інтернатних закладів для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

- кандидати в прийомні батьки/батьки-вихователі обов'язково проходять курс відповідної підготовки.

Запитання для обговорення:

1. Чи може функціонувати прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу після досягнення прийомними батьками, батьками-вихователями пенсійного віку?

2. Чи є вікові обмеження для прийомних батьків та батьків-вихователів? Яка має бути різниця у віці між ними та дітьми?

3. Які органи (установи) контролюють перебування дитини на вихованні в прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу та у який спосіб?

4. Які особливості відповідальності прийомних батьків та батьків-вихователів за неналежне виконання своїх обов'язків по відношенню до прийомних дітей та дітей-вихованців?

5. З якими проблемами щодо законодавчого регулювання статусу та порядку функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу стикаються учасники? Як Ви їх вирішуєте?

6. Чи виступають на сьогодні прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу ефективними інститутами захисту прав дитини?

Теми для самостійного опрацювання:

Права та обов'язки біологічних батьків дитини, позбавлених батьківських прав (4 год)

Випадки, у яких батьки звільняються від обов'язку утримувати дитину. Випадки, у яких батьки можуть бути притягнуті до участі у додаткових витратах на дитину. Права та обов'язки неповнолітніх батьків. Основні обов'язки батьків та осіб, які їх замінюють. Підстави позбавлення батьківських прав.

Тема 3. Сім'я як первинний інститут соціалізації дитини.

Методи сімейного виховання (11 год)

Функції сім'ї (господарсько-економічна, репродуктивна, соціалізуюча, виховна, комунікативна, рекреаційна, психотерапевтична). Роль батька та матері у забезпеченні функцій сім'ї. Оцінка рівня реалізації функцій та їх вплив на життєдіяльність сім'ї. Шляхи компенсації відсутності

моделі поведінки одного з батьків. Деформація сімейних стосунків при влаштуванні у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу прийомної дитини, дитини-вихованця. Шляхи зміцнення сімейних стосунків.

Теми семінарських занять: Методи сімейного виховання (3 год)

Розширення уяви про існуючі методи сімейного виховання та дисциплінуючі техніки. Методи підтримання нової поведінки прийомних батьків, батьків-вихователів та прийомних дітей, дітей-вихованців. Поведінка, що потребує корекції. Методи коригування поведінки. Негативні методи впливу. Метод покарання та його наслідки. Ненасильницькі форми виховання дитини. Конструктивні моделі спілкування: активне слухання, “Я-висловлювання”, перефразування тощо.

Ключові тези:

1) дітям не важливо, скільки всього Ви знаєте, вони не будуть змінювати поведінку доки не зрозуміють, що вони Вам не байдужі. Стосунки мають бути побудовані до того, як діти почнуть слухатися нас;

2) важливо розуміти, що фізичне покарання не принесе змін у поведінці, а навпаки підтвердить дитині те, що всі дорослі – вороги та бажають зробити їй боляче або навпаки – підтвердить те, що дорослі – безсилі.

Інформаційне повідомлення “Характеристика методів сімейного виховання”

Метод виховання не повинен порушувати прав дитини. І саме тому неприпустимі фізичні покарання (від ляпаса до хапання за вухо), позбавлення свободи (зв'язування, замикання у кімнаті), образи та інші дії, що принижують людську гідність.

Метод виховання не повинен нести в собі загрозу базовим потребам дитини. Тому неприпустимі позбавлення води і їжі, позбавлення відпочинку, одягу, вигнання з будинку.

Метод виховання не повинен бути етично негідним. Такими є брехня, маніпуляція, шантаж, використання залежного стану, образливих слів, використання некритичності мислення дитини (дитина не може провести оцінку власних дій та наслідків, оцінити слова та дії дорослого, іноді дитина мислить: “Все, що відбувається, відбувається так, як того хочу я”) та ін.

Найважливішою потребою дитини є емоційна близькість з дорослими, які її виховують. Тому всі методи і дії, пов’язані з емоційним відторгненням дитини, слід вважати надзвичайно сильними і небезпечними. Виховна дія може бути ефективною тільки в тому випадку, якщо вона направлена на причину важкої поведінки, а не на зовнішній її прояв.

У процесі виховання можливі конфлікти, вихователь і дитина не завжди мають по відношенню один до одного тільки позитивні відчуття. Але при цьому завжди потрібно керуватися принципом “Немає нічого більш важливого, ніж стосунки”. Немає сенсу прагнути змін у поведінці дитини, якщо в результаті виховних дій будуть зруйновані довіра і взаємоповага між дитиною і дорослим.

Будь-яка виховна дія повинна зрештою укріплювати самоповагу дитини, розширювати її можливості, розвивати здатність до відповідальності за себе і самостійного ухвалення рішень.

Мозковий штурм “Методи сімейного виховання”

Запитання для обговорення:

1. Які методи виховання Ви вважаєте більш ефективними?
2. Які методи виховання більш ефективні для дітей віком від народження до року?
3. Які методи виховання більш ефективні для дітей від року до трьох?
4. Які методи виховання більш ефективні для дітей від трьох років до шести?
5. Які методи виховання більш ефективні для дітей від шести років до дванадцяти?

6. Які методи виховання більш ефективні для дітей від дванадцяти років до вісімнадцяти?

Інформаційне повідомлення «Дисципліна»:

Термін “дисципліна” походить від латинського слова “disciple,” яке означає – послідовник якогось вчення. Слово “дисципліна” говорить про щось цінне, засвоєне від вчителя або інструктора. По суті, батьки передають власні моделі поведінки та хочуть, щоб діти їх засвоїли та використовували. У вихованні дітей дисципліна відноситься до різноманітних втручань батьків, які направлені на те, щоб керувати, направляти, й контролювати поведінку дітей. В будь-якому випадку керування управлінням не є кінцевою метою, як такою. Це необхідно для того, щоб допомогти батькам досягнути кінцевих цілей. Зокрема: дисципліна необхідна, щоб захистити дітей від потенційно небезпечних ситуацій; дисципліна – це процес, який допомагає дітям розуміти, що таке добре, що таке погано, сутність слова “правила”; дисципліна допомагає дітям розвивати самоконтроль; дисципліна включає в себе втручання з боку батьків, які допомагають дітям оволодіти новими здібностями та навичками; конструктивна дисципліна розвиває й зміцнює взаєностосунки дитини з людиною, яка турбується про неї.

Мозковий штурм “Фактори, які впливають на дитячу поведінку”

Фактори дитини: 1) діти за своєю природою імпульсивні; 2) діти проходять через декілька стадій розвитку; 3) іноді діти поводять себе погано просто тому, що це весело, приємно, їм це сходить з рук; 4) прагнення зняти напруження, яке виникло через почуття гніву, страху або болю; 5) поведінку дітей впливають їх друзі; 5) не вистачає здатностей контролювати певні види поведінки.

Фактори біологічних батьків: 1) нереалістичні або завишені очікування від дитини, не враховуючи її рівень розвитку; 2) цікавість дітей, високий рівень енергії або інша їх поведінка можуть відволікати, бути незручною і таким чином проблематичною для батьків; 3) непостійність позиції батьків в

реагуванні на потребу дитини та на її поведінку; 4) батьки ніколи не вчили дитину правильній поведінці.

Фактори прийомних батьків, батьків-вихователів та оточуючого середовища: 1) діти не розуміють правил поведінки в певній ситуації або коли правила змінюються між ситуаціями, та це відбувається в різних оточуючих середовищах; 2) нерозуміння історії дитини, її минулого, не знати про її рівень розвитку, а також її потреби; 3) переконання в тому, що “правильна дисципліна” виправить складну поведінку.

Теми для самостійного опрацювання:

Конструктивна взаємодія між біологічними і прийомними дітьми, дітьми-вихованцями (5 год)

Фактори, які обумовлюють непорозуміння та конфлікти між біологічними та прийомними дітьми, дітьми-вихованцями. Допомога дітям у прийнятті та формуванні доброзичливих взаємин. Шляхи налагодження стосунків між біологічними та прийомними дітьми, дітьми-вихованцями. Використання навичок “командоутворення” у сімейній взаємодії. Розгляд ролей кожного члена групи. Формування та закріплення навичок визначення кожного етапу розвитку колективу. Використання навичок командоутворення в сімейній взаємодії. Шляхи оптимізації життєдіяльності в дитячому колективі.

Змістовий модуль II.

Розвиток особистості дитини та її соціалізація (33 год)

Тема 4. Вікові особливості розвитку дитини (8 год)

Загальна характеристика поняття “розвиток”. Механізми розвитку особистості. Психологія дитинства: вік немовляти (від народження до 1-го року, ранній вік (від 1 до 3 років), дошкільний вік (від 3 до 6 років), молодший шкільний вік (від 6 до 10-11 років). Психологія юності: підлітковий вік (від 11-12 до 14-15 років), юність (від 14-15 до 18 років). Кризи вікових періодів розвитку дитини. Шляхи та техніки конструктивної взаємодії батьків з дітьми відповідно до вікового розвитку дітей.

Теми семінарських занять:

Особливості виховання підлітка (2 год)

Підлітковий вік як криза (криза залежності та криза незалежності). Психофізіологічна основа особливостей поведінки підлітків. Динаміка розвитку особистості дитини 12–18 років. Нормативні прояви підліткового віку та визначення відхилень. Психологічні особливості віку: пізнавальна, емоційно-вольова, мотиваційна сфери особистості. Типові поведінкові реакції у підлітковому віці. Підліткова агресія. Становлення ідентичності та самовизначення. Специфіка становлення ідентичності у прийомної дитини, дитини-вихованця. Міфи та упередження щодо підліткового віку. Відділення від сім'ї та проблема побудови комунікації дорослих з дитиною. Специфіка комунікації з прийомною дитиною, дитиною-вихованцем. Роль ровесників у житті підлітка. Дружба та любов у підлітковому віці. Юридично-правові аспекти: малоліття та неповноліття, динаміка прав та рівнів відповідальності дитини 11–18 років у цивільній, сімейній, адміністративній, кримінальній сферах.

Ключові тези:

1) підлітковий вік – це кризовий період розвитку особистості, і дорослі мають з розумінням ставитися до поведінки дитини, адже вона зумовлена психофізіологічними причинами;

2) розвиток нервової системи та психіки підлітка, як правило, не встигає за фізичним розвитком (зріст, вага, поява статевих ознак), тому підліток при зовнішності дорослого залишається по суті дитиною, яка потребує уваги, турботи та розуміння;

3) зміни, що відбуваються з дитиною протягом пубертатного періоду, є щонайменше значними, і підліток дуже тяжко їх переживає, хоча і намагається це приховати за маскою цинізму та грубощів;

4) спадковість має незначний вплив на особливості поведінки підлітка, але ідентичність прийомних дітей має свою специфіку, яку слід враховувати;

5) підліток має знати свої права, обов'язки та межі юридичної відповідальності за протиправні вчинки;

6) важливо досягти порозуміння з підлітком, а не придушити прояви його/її дорослішання, адже це має велике значення для його/її дорослого життя.

Інформаційне повідомлення “Криза підліткового віку”

Мета: надати інформацію щодо психологічних особливостей підліткового віку, зокрема, кризи цього вікового періоду.

Запитання для обговорення:

1. Якою є провідна діяльність у підлітковому віці?
2. Як це впливає на зміни в поведінці дитини? На змінення стосунків в сім'ї? В школі?
3. Яким чином це слід враховувати при здійсненні виховних впливів?
4. В чому полягає основна мета підліткового віку?
5. В чому полягають особливі складності проходження підліткового віку? Чим вони обумовлені?
6. Які основні ризики притаманні підлітковому віку?

Мозковий штурм, робота в групах “Типова поведінка підлітків”

Мета: визначити та обговорити найтипівші прояви поведінки підлітків, які виховуються в родинних учасників.

Хід проведення: Викладач просить учасників шляхом мозкового штурму назвати, якими, на їх погляд, є типові форми поведінки підлітків (як позитивні, так і негативні), та в яких діях чи вчинках вони безпосередньо виявляються. Усі названі учасниками форми поведінки, викладач записує на аркуші альбому для фліпчарту, формуючи таким чином їх перелік. Після цього починається другий етап вправи. Учасники об’єднуються в 4 групи, і кожна група протягом 20 хвилин визначає на фліпчарті наступне: Група 1 – причини, що призводять до такої поведінки; Група 2 – мета, якої хочуть досягти підлітки такою поведінкою; Група 3 – позитивні сторони поведінки підлітків; Група 4 – ризики, властиві поведінці підлітків.

Після закінчення групової роботи учасники повертаються в коло, обговорюють напрацювання, а викладач дає коментарі.

Запитання для обговорення:

1. Якими є основні особливості підліткового віку?
2. В чому полягають причини їх виникнення?
3. Навіщо підлітки поведуться таким чином? Для чого це їм потрібно?
4. Як їм допомагає така їх поведінка? Що вони набувають?
5. В чому полягає ризикованість підліткової поведінки?
6. Як поведінка підлітків дозволяє їм самовизначитися?
7. Як це треба враховувати при вихованні підлітка?

Теми для самостійного опрацювання:

Формування життєвої компетентності дитини:

розвиток навичок та вмінь (4 год)

Поняття життєвої відповідальності та відповідальності за власне життя, значення прийняття самостійних та відповідальних рішень. Розвиток навичок та вмінь, необхідних у самостійному житті: самообслуговування, планування

доходів та витрат, розпорядження грошима, розв'язання побутових проблем, написання заяв та запитів, профілактика захворювань тощо. Правова соціалізація та формування правової культури прийомної дитини, дитини-вихованця. Навчання етикету. Норми ввічливості та соціальні вимоги до поведінки. Підтримка навчальної та пізнавальної активності підлітка. Особливості статевого виховання дівчат та хлопців. Правові аспекти небезпечної статевої поведінки.

Тема 5. Розвиток емоційно-вольової сфери дитини (8 год)

Розвиток емоційної сфери особистості: поняття та класифікація емоцій і почуттів. Форми вираження емоцій та почуттів. Тривожність та причини її виникнення. Вікові й статеві особливості розвитку емоційної сфери особистості. Розвиток здатності диференціювати емоції. Роль емоцій в управлінні поведінкою та діяльністю. Регуляція емоційних проявів у дитячому та підлітковому віці. Розвиток емоційного інтелекту. Емоції як основна розвитку мотиваційної сфери особистості.

Розвиток вольової сфери особистості: поняття про волю. Фази та ознаки вольових дій. Вольовий акт та його структура. Формування вольових якостей у дитини. Безвілля: причини та шляхи допомоги. Формування самоусвідомлення, самоконтролю і саморегуляції у дитини.

Тема практичних занять:

Тривожність та причини її виникнення.

Тренінгові вправи для зниження тривожності (2 год)

Вправа „Налаштування на певний емоційний стан”.

Мета: розвивати вміння коригувати тривожний емоційний стан з допомогою образів.

Учасники сидять в колі.

Інструкція: „Сядьте зручніше, закрийте очі. Пригадайте, як ви себе відчуваєте, коли про щось тривожитесь. Уявіть собі якийсь образ, це може бути мелодія, колір, пейзаж і т.д., який найбільш відповідає вашим вашим самопочуттю у цей момент хвилювання. Запам'ятайте його. Згадайте, як ви себе відчуваєте, коли ви спокійні, розслаблені. Уявіть собі якийсь образ, що найбільш точно відображає такий ваш стан. Запам'ятайте його. Згадайте, як ви себе відчуваєте, коли ви впевнені у собі, відчуваєте якусь перемогу, досягнення чогось бажаного. Уявіть собі якийсь образ, що найбільш точно відображає такий ваш стан. Запам'ятайте його.

Відкрийте очі. Пригадайте образи, які ви обрали для своїх трьох станів: тривоги, спокою, впевненості. У ситуаціях сильного хвилювання ви можете спочатку пригадати перший з образів, потім – другий, і, нарешті, перейти до третього. Повторити це можна декілька разів”.

Обговорення у групі за запитаннями: „Що вдалось?”, „У чому були труднощі?”.

Вправа „Контроль голосу і жестів”.

Мета: ознайомлення із способом зниження хвилювання через тренування впевненого голосу та спокійних жестів.

Учасники сидять колом. Тренер роздає кожному невеликий аркуш паперу, на якому написаний якийсь психічний стан (наприклад, спокій, радість, захоплення, сум, тривога і т. д.).

Інструкція: „Кожен із вас отримав аркуш із зазначеним на ньому психічним станом. Спробуйте відчути цей стан і надалі проявити його у нашому спілкуванні. А говорити ми будемо про те, як ми провели сьогоднішній ранок”.

Після кількох хвилин спілкування тренер задає наступні запитання: „Як ви думаєте, який психічний стан переживає кожен з учасників нашої групи?”, „З чого ви робите такий висновок?”. У ході обговорення тренер підводить учасників групи до усвідомлення значення голосу і жестів в емоційному стані людини; пояснює, що впевнений голос і спокійні жести можуть не

лише свідчити про спокійний, впевнений психічний стан, а й викликати його. Він також зазначає важливість тренування перед дзеркалом впевненого голосу та спокійних жестів перед ситуацією, що викликає хвилювання, напруження.

Вправа „Контроль голосу і жестів”.

Мета: ознайомлення із способом зниження хвилювання через тренування впевненого голосу та спокійних жестів.

Учасники сидять колом. Тренер роздає кожному невеликий аркуш паперу, на якому написаний якийсь психічний стан (наприклад, спокій, радість, захоплення, сум, тривога і т. д.).

Інструкція: „Кожен із вас отримав аркуш із зазначеним на ньому психічним станом. Спробуйте відчувати цей стан і надалі проявити його у нашому спілкуванні. А говорити ми будемо про те, як ми провели сьогоднішній ранок”.

Після кількох хвилин спілкування тренер задає наступні запитання: „Як ви думаєте, який психічний стан переживає кожен з учасників нашої групи?”, „З чого ви робите такий висновок?”. У ході обговорення тренер підводить учасників групи до усвідомлення значення голосу і жестів в емоційному стані людини; пояснює, що впевнений голос і спокійні жести можуть не лише свідчити про спокійний, впевнений психічний стан, а й викликати його. Він також зазначає важливість тренування перед дзеркалом впевненого голосу та спокійних жестів перед ситуацією, що викликає хвилювання, напруження.

Вправа „Посмішка”.

Мета: навчання цілеспрямованого управління м'язами обличчя.

Учасники сидять у колі. У кожного в руках невелике дзеркальце.

Інструкція: „Візьміть у руки дзеркальце. Зараз у нас є одна хвилина для того, щоб потренуватись посміхатись самим собі”.

Обговорення у групі за запитаннями: „Як змінювався ваш настрій під час виконання вправи?”

Вправа „Уміння програвати”.

Мета: розвивати вміння достойно приймати „поразку”.

Інструкція: „Уявіть собі, що ви – спортсмен (вид спорту, яким професійно займаєтесь, – на ваш вибір). Ви готуетесь до участі у змаганнях. Ось день змагань настав. Що ви будете відчувати?”.

Після відповідей учасників тренер продовжує: „Ви виступили. Прийшов час оголошення результатів змагань. Виявилось, що ви не зайняли призового місця. Що будете відчувати? Як будете себе поводити? Чи будете далі займатись цим видом спорту?”.

Тренер акцентує увагу на вмінні достойно приймати програш, зробити правильні висновки і рухатись далі до своєї мети. Далі обговорення продовжується за такими запитаннями: „Як можна сприймати свою поразку в інших ситуаціях?”, „Який сенс приховується у наших програшах?”.

Теми для самостійного опрацювання:

Профілактика асоціальної поведінки підлітка (4 год)

Акцентуації характеру та психопатії у підлітків. Девіантна та делінквентна поведінка підлітків. Ризик алкоголізації та наркотизації. Конструктивна та відповідальна комунікативна поведінка. Профілактика залежностей (алкогольної, наркотичної, комп’ютерної, ніотинової тощо). Збереження здоров’я як важливий напрям виховання. Роль спорту та захоплень у профілактиці асоціальної поведінки підлітків. Організація підліткових груп за зацікавленнями

Тема 6. Процес формування ідентичності у дитини (8 год)

Поняття ідентичності та її значення у нашому житті. Яким чином історія дитини впливає на відчуття власного “Я”. Розвиток ідентичності дитини на кожному з вікових етапів (від народження до підліткового віку). Роль прийомних батьків, батьків-вихователів у формуванні, розвитку та

збереженні ідентичності прийомної дитини, дитини-вихованця. Методики роботи з дітьми, які виховуються у сімейних формах виховання, по складанню їх ідентичності (сімейний колаж, казка, книга життя, сімейне дерево тощо).

Тема практичних занять: Розвиток впевненості у собі.

Тренінгові вправи для розвитку впевненості у собі (2 год)

Вправа „Перед дзеркалом”.

Мета: сприяти самоствердженню учасників групи.

Учасники стоять або сидять перед дзеркалом, яке дозволяє побачити себе у повний зріст (якщо такого немає – то хоча б таке, яке дозволяє побачити своє обличчя).

Інструкція: „Станьте або сядьте спокійно перед дзеркалом. Подивіться собі в очі, а потім скажіть, назвавши себе на ім'я: „Я люблю тебе , ..., таким, як ти є”. Потрібно просто дивитись собі в очі відкрито і довірливо, і повторити ще раз: „Я люблю тебе , ..., таким, як ти є”.

При виконання цієї вправи важливо надати емоційну підтримку учасникам, показати приклад, сказати ці слова для окремих учасників.

Обговорення за запитаннями: „Чи легко було говорити ці слова для себе?”, „Що ви відчули після того, як промовили ці слова до себе?”.

Вправа „Мої можливості”.

Мета: допомогти учасникам усвідомити свої сильні сторони.

Учасники сидять кружка, , у руках – аркуші паперу та ручки.

Інструкція: „Візьміть аркуш паперу, напишіть у центрі велику букву „Я”. Можете навіть намалювати довкола неї кружечок, виділити якимось кольором. Ваше завдання полягає у тому, щоб назвати як можна більше сфер, де це „Я” може бути реалізоване, визначити „бажане Я” для кожної сфери. Просто проводьте лінію від „Я” . , малюйте кружечок чи квадратик і пишiть. Скільки сфер ви змогли виділити? Тепер, коли ви усе закінчили, придумайте

ще чотири – будь-яких, найбільш несподіваних. Але важливо, щоб вони були повністю реальними, як і всі інші.

Тепер відкладіть цю „карту” свого життя і подивіться на неї трохи зверху, ніби з боку. Чи може ця карта бути картою невдахи? Адже у вас стільки можливостей. Отож використовуйте їх”.

Обговорення за запитаннями: „ Що зрозуміли про себе під час виконання цієї вправи?”, „ Які свої можливості ви використовуєте не у повній мірі?”.

Вправа „Ставлення до себе, як до любимої людини”.

Мета: розвивати вміння приймати себе таким, як є.

Учасники сідають в коло, у руках – аркуші паперу та ручки.

Інструкція: „ Протягом 15 хвилин ви повинні написати якнайбільш детальний перелік причин, через які ви не можете полюбити себе. Якщо вам не вистачить відведеного часу, можете писати довше, але ні в якому разі не менше. Написали? Тепер викресліть усе те, що стосується загальних правил, принципів на кшталт „ Любити себе нескромно”, „ Людина повинна любити інших, а не себе”.

Тепер перед вами перелік ваших недоліків. Цей перелік, короткий чи довгий, є переліком того, що псує вам життя. Давайте займемось цим.

Перш за все подумайте: якщо б ці недоліки належали не вам, а якійсь іншій людині, яку ви дуже любите, які з них ви їй пробачили б, чи могли б вважати навіть досягненнями? Викресліть ці риси, вони не могли завадити вам полюбити іншу людину , відповідно, не можуть завадити полюбити себе.

Відзначте ті риси, ті недоліки, які ви могли б допомогти їй подолати. Чому б вам не зробити того самого для себе? Чому не допомогти самому собі? Випишіть їх в окремий список, а з цього викресліть. Ну що, чи багато залишилось? Давайте вчинимо з ними таким чином: скажемо собі, що вони у нас є, треба повчитися жити разом з ними і думати, як з ними впоратися. Ми ж не обов’язково відмовимось від коханої людини, якщо дізнаємось, що деякі її звички, м’яко кажучи, нас не влаштовують”.

Обговорення за запитаннями: „ Як змінювались ваші почуття, емоції протягом виконання цієї справи?“, „ Що відчуваєте, думаєте зараз до себе і про себе?“.

Теми для самостійного опрацювання:

Вплив несприятливих умов соціалізації на формування особистості дитини та особливостей її поведінки (4 год)

Характеристика поняття та різновидів “несприятливих умов соціалізації. Вплив насильства та жорстокого поводження на розвиток дитини та формування дитячо-батьківських стосунків в прийомній сім’ї та дитячому будинку сімейного типу. Критерії виявлення наслідків впливу насильства та жорстокого поводження щодо дітей. Особистісні риси та поведінкові особливості дитини, яка страждає від жорстокого поводження, різних форм насильства. Психологічна допомога дітям, які зазнали насильства та жорстокого поводження. Відповідальність за вчинення жорстокого поводження з дітьми відповідно до чинного законодавства.

Тема 7. Поведінкові особливості дитини, які ускладнюють процес спілкування та взаємодії з нею (9 год)

Проблемна поведінка у дітей: різновиди поведінкових проявів. Фактори, які обумовлюють проблемну поведінку у дитини. Вплив почуття страху на поведінку дитини. Потреби, які визначають поведінку дитини. Концепція сильних сторін дитини. Шляхи допомоги прийомній дитині, дитині-вихованцю та прийомним батькам, батькам-вихователям. Дисциплінуючі техніки у вихованні прийомних дітей, дітей-вихованців.

Тема практичних занять:

Розвиток комунікативних навичок дитини. Тренінгові вправи для розвитку уміння спілкуватись з ровесниками (3 год)

Вправа „Вільний стілець”.

Мета: сприяти розвитку вміння встановлювати контакт.

Для проведення вправи необхідна непарна кількість учасників. Перед цим усі розраховуються на „перший”, „другий”. Усі другі номери сидять на стільцях, перші стоять за спинками їх стільців, той, хто залишився без пари, стоїть за спинкою вільного стільця (наприклад, його звати Андрій).

Інструкція: „Завдання Андрія – запросити когось із сидячих на свій стілець. При цьому він може використовувати лише невербальні засоби, говорити нічого не треба. Усі ті, хто сидить на стільцях, дуже хочуть потрапити на вільний стілець. Завдання тих, хто стоїть за спинками стільців – утримувати своїх „підопічних”. Зробити це можна, встигнувши покласти руку на плече тієї людини, яка сидить на власному стільці, у той момент, коли ви помітили її намір пересісти. Постійно тримати руку над плечем вашого „підопічного” не варто”.

Через деякий час ведучий пропонує учасникам помінятися ролями; ті, котрі сиділи встануть, і навпаки. При цьому одному з тих, хто сидів, доведеться стояти за вільним стільцем.

Обговорення у групі за запитаннями: „Яким чином ви діяли, коли запрошували когось на ваш стілець?”, „Як ви розуміли, що вас запросили зайняти вільний стілець?”, „Що допомагає людям встановлювати контакти один з одним?”.

Вправа „Шукаю друга”.

Мета: дати можливість усвідомити суть тих якостей, котрі допомагають спілкуватись з іншими людьми.

Учасники сидять колом.

Інструкція: „Будь-яка людина, напевне, мріє про те, щоб мати справжнього друга. Комуś із нас вже пощастило, і такий друг є. У когось - багато знайомих і приятелів, але складно обрати з них людину, котру можна було б назвати другом. А хтось, можливо, через сором’язливість чи

замкнутість відчуває себе самотнім і з сумом визнає, що друзів у нього немає. Але у будь-якому випадку справжній друг нікому не завадить.

З цього моменту я буду редактором особливої газети безплатних оголошень. Вона називається „Шукаю друга”. Кожен з нас може розмістити у нашу газету оголошення про пошук друга. У цьому оголошенні немає обмежень на кількість слів чи розмір букв. Приймається будь-яка форма. Ви можете викласти весь список вимог до кандидата в друзі, весь набір якостей, якими він повинен володіти, або намалювати його портрет. Можете розказати про себе. Одним словом, робіть оголошення таким, як забажаєте. Слід лише пам’ятати, що оголошень про пошук друга буде багато, і вам треба потурбуватися, щоб саме ваше привернуло увагу.

Візьміть аркуші паперу, ручки (фломастери) – творіть. Час на підготовку – десять хвилин”.

Через деякий час ведучий пропонує розвісити аркуші на стінах. Підписувати їх не треба. Учасники групи читають оголошення. Кожен має право намалювати червоний кружечок на тому оголошенні, котре привернуло його увагу, і він готовий зв’язатися з його автором. Можна обмежити вибір таких оголошень, наприклад, трьома.

„Тепер можна зняти аркуші з оголошеннями. Подивіться, чи відгукнулись на ваше оголошення. Підрахуйте кількість червоних кружечків на ваших аркушах. Нехай кожен по колу назве одну цифру – кількість виборів, що дістались вам”.

Обговорення в групі. Ведучий пропонує наступні запитання: „Чим характеризується оголошення, що отримало найбільшу кількість зацікавлених відповідей?”, „Що завадило вам відгукнутися на інші оголошення?” (мова йде про оголошення, що не отримали жодного вибору, – якщо такі виявляться.)

Вправа „Ніжні слова”.

Мета: розвивати вміння проявляти позитивні емоції щодо інших.

Інструкція: „Пригадайте, якими ласкавими словами ви називаєте своїх близьких, знайомих. У яких випадках ви це робите? Як часто ви це робите? Що заважає вам проявляти теплі почуття до людей?

Зараз ми усі станемо кружка і протягнемо руки всередину кола. По моїй команді всі одночасно візьмемось за руки так, щоб у руці кожного з нас була чиясь одна рука. При цьому постарайтесь не братись за руки з тими, хто стоїть поруч із вами.

Давайте почнемо. Один. Два, три ... Тепер, коли ми всі взяли за руки, скажіть ласкаве слово один одному”.

Обговорення у групі за запитаннями: „Які ваші враження від виконаної вправи?”.

Вправа „Дружимо разом”.

Мета: формувати позитивне ставлення до іншої людини.

Учасники стоять кружка.

Інструкція: „Доторкнімось долонями один до одного. Сконцентруйте на добрих думках і „передайте” їх сусідам праворуч”.

Обговорення за запитаннями: „Що ви відчували під час виконання цієї вправи?”.

Теми для самостійного опрацювання:

Соціально-психологічна робота з дітьми, які мають поведінкові відхилення (4 год)

Сутність адиктивної, девіантної, делінквентної поведінки. Соціальні та біологічні фактори, які обумовлюють відхилення у поведінці. Характеристика різновидів відхилень у поведінці дитини, її психологічні особливості та відповідні соціально-психологічні стратегії допомоги дитині та сім'ї: агресивна поведінка; залежна поведінка (адиктивна поведінка: хімічна, харчова, ігрова залежності та ін.); суїцидальна поведінка, вікові особливості суїцидальної поведінки; делінквентна поведінка.

Теми семінарських і практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	2
2	Прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу як інститут захисту прав дитини	2
3	Методи сімейного виховання	3
4	Особливості виховання підлітка	2
5	Тривожність та причини її виникнення. Тренінгові вправи для зниження тривожності	2
6	Розвиток впевненості у собі. Тренінгові вправи для розвитку впевненості у собі	2
7	Розвиток комунікативних навичок дитини. Тренінгові вправи для розвитку уміння спілкуватись з ровесниками	3

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Правові основи попередження та протидії жорстокому поводженню з дітьми	4
2	Права та обов'язки біологічних батьків дитини, позбавлених батьківських прав	4
3	Конструктивна взаємодія між біологічними і прийомними дітьми, дітьми-вихованцями	5
4	Формування життєвої компетентності дитини: розвиток навичок та вмій	4
5	Профілактика асоціальної поведінки підлітка	4
6	Вплив несприятливих умов соціалізації на формування особистості дитини та особливостей її поведінки	4
7	Соціально-психологічна робота з дітьми, які мають поведінкові відхилення	4

Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання						Залікова робота	Сума	
Модуль I			Модуль II					Індивідуальне завдання
T1	T2	T3	T4	T5	T6			
10	10	10	10	10	10	15	25	100

T1, T2 ... – теми розділів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Індивідуальні завдання

Виконання індивідуального завдання (створення й оприлюднення презентації за результатами індивідуальної пошуково-дослідної роботи)

Методи навчання

Словесні, наочні, практичні, демонстрація, дискусія, проблемно-пошукові, дослідницькі, дедуктивні, синтезу та аналізу, метод кейсів, аналіз ситуацій, мозковий штурм, групова дискусія.

Методи контролю

Презентації завдань та творчих робіт, розв'язок проблемних завдань, опитування, аналіз питань практичних занять, відповіді на питання самоконтролю тем самостійного вивчення.

Методичне забезпечення

Конспект лекцій, методичні рекомендації до виконання завдань самостійного вивчення, методичні рекомендації підготовки до семінарських занять, блок презентаційного матеріалу, копії текстів законодавчих документів для аналізу, відеоматеріали, перелік питань для самоперевірки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Авдеева Н.Н., Хаймовская Н.А. Развитие образа себя и привязанностей у детей от рождения до трех лет в семье и доме ребенка. – М., 2003. – 152 с.
2. Аверин В.А., Дандарова Ж.К., Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Психология человека от рождения до смерти. Младенчество. Детство. Юность. Взрослость. Старость: Полный курс психологии развития: Учеб. пособие для студ. ВУЗов / Под ред. А.А. Реана – 2-е изд. – СПб., 2003.
3. Бондаренко Т.В. Психологічні засади збереження здорової ідентичності дітей у прийомній сім'ї та дитячому будинку сімейного типу // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Науково-методичний журнал. – 2009. – № 4. С. 113-116
4. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Пер. с англ. В.В. Старовойтова – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2006. – 232 с.
5. Варій М.Й. Загальна психологія: Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: “Центр учбової літератури”, 2007. – 968 с.
6. Виявлення, попередження і розгляд насильства та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали. – К.: КАЛІТА, 2007. – 56 с.
7. Дитина в прийомній сім'ї: Нотатки психолога / Г.М. Бевз, І.В. Пеша. – К. : Українськи ін-т соціальних досліджень, 2001.
8. Емоційний розвиток дитини / Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112 с. – (Психол.інструментарій).
9. Закон України “Про попередження насильства в сім'ї” від 15.11.01 №2789-III зі змінами, внесеними Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї” від 25.09.08 №599-VI.
10. Закон України від 01 липня 2010 р. №2394-VI “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа”.

11. Закон України від 13 січня 2005 р №2342-IV “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”.

12. Закон України від 13 січня 2005 р. №2342-IV “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”.

13. Закон України від 24 січня 1995 р. №20/95-ВР “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” (обов’язково).

14. Закон України від 26 квітня 2001 р. №2402-III “Про охорону дитинства”.

15. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім’ї та поза нею / Брижик В.О., Журавель Т.И., Кочемировска О.О., Нікітіна О.М. Христова Г.О. / Заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010. – 238 с.

16. Кириленко Т.С. Пошук гармонії: емоційні переживання та стани особистості (вчинковіорієнтовний підхід). – К., 2004. – 100 с.

17. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / Авт.: Безпалько О.В.; Гурковська Л.П.; Журавель Т.В. та ін. / За ред. Зверєвої І.Д., Петрочко Ж.В. – К.: Видавничий дім “КАЛИТА”, 2010. – 376 с.

18. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. Авиценум. – Прага, 1984.

19. Петрочко Ж.В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія / Ж.В. Петрочко. – Рівне: видавець О. Зень, 2010. – 368 с.

20. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Ясеновська М.Е. / Заг. ред. Безпалько О.В. , К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010. – 242 с.

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. №866 “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини”.

22. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. №866 “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини”.

23. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. №564 “Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу”.

24. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 1995 р. №502 “Про затвердження Положення про кримінальну міліцію у справах дітей”.

25. Шевцов В.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров’я: Монографія. – К.: НТІ “Інститут соціальної політики”, 2004. – 240 с.

Додаткова

1. Буров С. Окремі проблеми дотримання прав дитини. Права людини в Україні. – Чернігів, 2006.

2. Варій М.Й. Загальна психологія: Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: “Центр учбової літератури”, 2007. – 968 с.

3. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім’ями: Метод. матеріали для тренера / Авт.-упор.: О.В. Безпалько, Т.П. Авельцева, О.М. Петрик, Г.О. Притиск; Під заг.ред. І.Д. Зверєвої. – К.: Наук. Світ, 2004. – 69 с.

4. Дубровська Є.В. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали сексуального насильства: Посібник до навчального відео-курсу. – К.: ВГО “Жіночий консорціум України”, 2005. – 44 с.

5. Занюк С. Мотивація та саморегуляція учня. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

6. Збереження та зміцнення репродуктивного здоров’я підлітків та молоді: потенціал громади: Методичні матеріали до тренінгу / Авт.-упоряд. Н.В. Зимівець; За заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. Світ, 2004. – 205 с.

7. Иовчук Н.М., Северный А.А., Морозова Н.Б. Детская социальная психиатрия для непсихиатров. – СПб.: Питер, 2008. – 416 с.

8. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христова Г.О. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010. – 238 с.

9. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу “Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”/ За заг.ред. Т.Ф. Алексєєнко. – К., 2006.

10. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – СПб.: Речь, 2009. – 256 с.

11. Лютова Е.К., Моница Г.Б. Шпаргалка для взрослых: психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. – М.: Генезис, 2000. – 68 с. 6

12. Москалюк В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект): Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Х., 2003. – 176 с.

13. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. – М.: Генезис, 2006. – 368 с.

14. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми: наук.-практ. посіб. / О.О. Кочемировська, О.М. Подільчак, О.Р. Севрук, Г.О. Христова. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010. – 88 с.

15. Райкус Дж., Хьюз Р. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: Практическое пособие: В 4 т. Т. I. Концептуальные основы социальной работы с детьми. – М.: Национальный фонд защиты детей от жестокого обращения, 2008. – 288 с.

16. Романовська Д., Куцак Ю. Організація психологічної роботи щодо запобігання самогубств у шкільному середовищі // Організація діяльності практичних психологів у закладах освіти (Матеріали науково-практичного семінару) – Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної

педагогічної освіти імені М.В. Остроградського, Обласний центр практичної психології та соціальної роботи, 2010.

17. Русалов В.М. Биологические свойства индивидуально-психологических различий. – М., 1979.

18. Сімейне право України: Підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / Т.О. Ариванюк, І.А. Бірюков, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, І.О. Дзера, Ю.О. Заїка, В.М. Співак. – К.: Істина, 2008. – 299 с.

19. Цивільні права малолітніх і неповнолітніх та їх цивільно-правова відповідальність / Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, І.Ф. Іванчук; М-во юстиції України. – К.: ТОВ “ПоліграфЕкспрес”, 2006. – 42 с.

20. Цивільні права малолітніх і неповнолітніх та їх цивільно-правова відповідальність / Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, І.Ф. Іванчук; М-во юстиції України. – К.: ТОВ “ПоліграфЕкспрес”, 2006. – 42 с.